Dopis č. 8 (29)

Praha, 27. dubna 1978

Vážený a milý příteli,
otázka, jak dál s Chartou, se bude periodicky objevovat ještě vícekrát. Nemyslím si, že by tentokrát byla vyvolána odchodem prof. dr. Jiřího Hájka z funkce mluvčího Charty 77. Jistě je to v dějinách (snad už můžeme o dějinách právem mluvit, i když jsou zatím krátké) našeho občansky iniciativního společenství značný přelom. Profesor Hájek byl jako poslední nositelem kontinuity první trojice mluvčích. Nesl tíhu onoho podivného postavení nejdéle a nesl ji několik měsíců docela sám, když na Václava Havla byla uvalena vazba a když profesor Patočka zemřel. Jako jsme se u Patočky všichni učili brát s naprostou vážností mravní imperativy a rozhodovat se z motivů probuzeného svědomí a jako jsme měli a dodnes máme v Havlovi snad nedostižný příklad neúnavné invence a pronikavého vidění pod povrch skutečnosti, tak nám všem byl a je Hájek vzorem naprosto střízlivého a zároveň zásadního postupu v situacích nejobtížnějších. Nevím, zda si to vy mladí dost uvědomujete, že v prvních mluvčích Charty 77 se vám dostalo vůdčích osobností, na nichž můžete orientovat svůj celý život. To není samozřejmost; od konce poslední války jsme neměli mnoho postav, které bychom mohli tak upřímně obdivovat a které by nám mohly poskytovat tolik světla i na naši cestu. Dokonce i to, jak tito naši vůdčí chartisté překonávali svá vlastní omezení a své nedostatky (neboť kdo by je neměl?), je pro nás velkou výzvou a příkladem k následování. My, kteří nemáme jejich talent ani energii, se tím nemůžeme omlouvat; také my se musíme pokoušet v rozhodujících chvílích překročit sami sebe, i když jejich velikosti nikdy nedosáhneme.

A přece si nemyslím, že dojem jakési krizovosti vyplývá především z odchodu profesora Hájka z funkce mluvčího. Původ tohoto dojmu bych hledal na prvním místě v naprosté novosti cesty, na niž jsme se všichni spolu vydali. Je to cesta nová a vede do neznámé a neodhadnutelné budoucnosti. Odvážili jsme se nejen velkého rizika praktického (můžeme být stíháni, souzeni a odsouzeni, vysíleni, ponížení, možná i vystěhováni, nenáviděni a difamováni atd.), ale můžeme také na cestě klesnout a nedojít k cíli, můžeme udělat i těžké chyby, dopustit se nesprávných odhadů atd. Náležíme k různým skupinám a vrstvám, lišíme se svou minulostí a tradicemi, z nichž vycházíme; vždy znovu se budou projevovat vážné rozdíly v hodnocení událostí i v názoru na to, co se má dál podnikat. Nemyslím, že by to mohlo být považováno za nedostatek. V největším nebezpečí se ocitají ta společenství, která jsou spojena společnými předsudky, o nichž se nepřipouštějí pochybnosti. Osobně proto rozhovory, diskuse i polemiky o základních otázkách vítám; zdá se mi, že je jich spíše málo než mnoho.

Jsem přesvědčen, že rozhodující směrnicí a zároveň omezením pro další aktivitu Charty 77 musí být zákonnost jejího postupu na jedné straně, požadavek důsledného respektování lidských a občanských práv na straně druhé a konečně nespojování věci Charty 77 se žádným konkrétním sociálním, politickým, kulturním apod. programem (a tím zachovat Chartu 77 jako společnou bázi pro různé takové programy). Tento koncept pochopitelně předpokládá, že kterýkoliv signatář Charty 77 ovšem přesahuje uvedené meze, to jest že pravděpodobně je (nebo alespoň může být) zastáncem nebo stoupencem docela určité linie či programu. Na to má plné právo, pokud součástí jeho programu (nebo způsobu realizace tohoto programu) není podvracena či ohrožována ona společná báze, kterou představuje Charta 77 resp. její první dokument. V tom smyslu jsou nedílnou součástí Charty 77 jisté elementární programové prvky charakteru sociálního, politického, kulturního ap.; jsou to však programové prvky velmi obecné a rámcové, nikoliv konkrétní. Nicméně postačují k tomu, abychom mohli rozpoznat, které konkrétní programy zůstávají mimo bázi Charty 77.

Skutečně na bázi Charty 77 mohou stát jen programy demokratické; chartisté se výslovně hlásí k demokratickým tradicím a ideálům a opírají se o Všeobecnou deklaraci a oba mezinárodní pakty o lidských a občanských právech. V pojetí toho co je demokratické a jak je třeba demokracii a demokratičnost chápat, jsou a budou zajisté rozdíly. Víme, že zejména na Západě bývá tzv. svobodné podnikání považováno za nerozlučnou součást demokracie, zatímco jeho eliminace nebo potlačení je chápáno jako ohrožení demokracie v její podstatě; svobodným podnikáním se přitom rozumí podnikání kapitalistické, o němž však víme, že ohrožuje celou řadu základních lidských práv. Na druhé straně zase ze zkušenosti víme, jak tzv. zespolečenštění výrobních prostředků, dovedené do krajnosti, absurdně komplikuje a přímo brzdí chod společenského „stroje“, vyvolává výrobní těžkosti, ale zároveň narušuje a někdy i likviduje základní lidská a občanská práva jiného druhu. V poslední době si lidé stále více uvědomují, jak všechna jejich rozhodování mají nejenom přímé, okamžité a zamýšlené výsledky, ale také důsledky dlouhodobé, dalekosáhlé a nesnadno předvídatelné. Demokratičnost programů musí proto také nutně počítat s příštími generacemi, které nesmíme odsuzovat k tomu, aby nesly tíhu našich dnešních chyb a omylů. Demokratičnost znamená proto také závazek, abychom vyjasnili podrobně nejenom body svého programu, ale také cíl, jakého tímto programem chceme dosáhnout, bližší i vzdálenější důsledky svého zamýšleného počínání a rozsah i povahu společenského „úvěru“, který potřebujeme, jakož i způsob jeho splacení. Proto je vždycky na místě obezřetná kritičnost; s nedůvěrou se musí setkat všechny sebelíbivější fráze, pod nimiž si každý může představovat, co se mu líbí a hodí. Nejpodezřelejší musí být frazeologie každého poli-

tického nihilismu, paušálně odmítající vše existující a slibující něco úplně jiného a nového (samozřejmě jen ve frázi a nekonkrétně). Takovou podezřelou frází je kupříkladu odmítání tradičního systému pluralit stran jako buržoazního reliktu a doporučování „přímé demokracie“ apod. Negativní stránky systému stran jsou zřejmé a pod „přímou demokracií“ si každý může představovat, co chce, protože po likvidaci pluralit stran na to stejně bude nucen zapomenout. Zkrátka: chtěl bych zdůraznit, že v rozporu s duchem Charty 77 je také každá demagogie a každá ideologická manipulace s lidmi. A také každý utilitární a pragmatický vztah k jejím zásadám.

V diskusi o dalších perspektivách Charty 77 se začaly objevovat také takové klasifikace, jako je třídění lidí do šuplíků „revolucionáři“ a „reformisté“. Měl jsem už příležitost se k tomu vyslovit, jak v některých dopisech Tobě, tak v dialozích; bude však zcela zřejmě zapotřebí se k tomu čas od času znovu vracet. Považuji toto třídění za naprosto falešné, neboť zaměňuje dvě zcela odlišné roviny, souvisící jen vzdáleně a zprostředkovaně. Psychologicky resp. typologicky vzato, může mít někdo opravdu sklon spíše ke kompromisům, pozvolným nebo třebas jen povrchním „kosmetickým“ úpravám a opravám, k polovičatému a oportunnímu počínání, zatímco druhý může mít sklon k vyostřování problémů i situací, k radikalismu, k dramatizacím a k nonkonformismu. Ale *„de gustibus non est disputandum“*; v konkrétních případech je vždycky třeba rozhodnout, jsou-li důvody pro pouhé drobné a nezásadní úpravy, nebo naopak důvody pro zásadní změnu. Připadá mi stejně absurdní hlásit se k revolučnosti jako universální metodě v záležitostech drobného denního rozhodování jako v záležitostech politiky. Považovat za revoluční čin, když se majitel zbaví svého zabláceného auta a koupí si nové, čisté, je zjevný nesmysl; takové „revolucionářství“ by přišlo náramně draho, byla by to opravdu revolučnost „za každou cenu“. A právě tak i v politice nerozhodují principy, nýbrž věcné důvody, zda stačí právní systém nebo státní aparát jen očistit nebo z části vyměnit a vylepšit, anebo zda je zralý pro smetiště a zda musí být nahražen něčím docela novým a jiným. Navíc taková „radikální“ výměna předpokládá určité přechodné období; a tu je zapotřebí se předem postarat o to, aby v průběhu tohoto přechodného období nedošlo k vývoji, který by nejenom znemožnil dosáhnout zamýšleného „revolučního“ cíle, ale který by dokonce znamenal proti stavu původnímu ještě krok zpět.

To všechno nejsou jen abstraktní příklady, nýbrž reálné problémy a úkoly, před nimiž stojíme v přítomné chvíli. A tyto problémy nemohou být z principiálních důvodů řešeny na bázi Charty; Charta 77 může nejvýš označit některé z formulovaných a nabízených programů za slučitelné s jejím duchem a jiné za neslučitelné. Zejména pak musí být jasno v jedné věci: Charta není schopna řešit a vyřešit politické problémy naší země, protože to nebylo a není jejím cílem, a nemá k tomu ani prostředky. Poli-

tické problémy a těžkosti, do nichž se naše společnost dostala, mohou být řešeny pouze politicky, tj. mocensko-politicky. Existují dvě možné cesty z krize: buď dojde k vnitřní reformě uvnitř existující mocenské skupiny, nebo se vytvoří nová politická síla mimo ni (eventuálně obojí zároveň). Ať už tomu bude jakkoliv, je jisté, že Charta 77 neposkytuje základnu pro formování opoziční politické síly – přinejmenším na legitimní základnu. Chtít přeměnit občanskou iniciativu jejího typu v politickou sílu, by nutně znamenalo její zneužití, jehož předpokladem by nutně byl onen pragmatický, utilitární vztah k jejím zásadám a cílům, tudíž nepochopení nebo nedbání morální povahy a morálního zakotvení všeho jejího úsilí. Všem pokusům o takovou proměnu, v níž by se Charta 77 odcizila sama sobě, je nutno prozíravě a včas čelit, a to nikoliv z důvodů dogmatického lpění na jejích původních formách, nýbrž z důvodů věcných a principiálních. (O rozdílu mezi dvěma typy struktur v každé civilizované společnosti, totiž mezi organizacemi a institucemi s omezenými, konečnými cíli a s cíli nekonečnými, jsem podal výklad minule).

To však znamená, že ani signatáři Charty nemohou a nesmějí své úvahy omezovat na otázku, jak dál s Chartou 77, nýbrž že se musejí tázat, jak dál vůbec, celkově, celospolečensky. Omezuje-li Charta 77 svůj zájem a svou činnost jen na určitý výsek celospolečenské problematiky (byť zanedbávaný, přehlížený a přitom elementárně, životně důležitý pro integritu individuálního i společenského života každého občana), nevyhnou se signatáři nezbytnému překročení tohoto jejího omezení. Jestliže Charta 77 svým důrazem na lidské svobody a nezadatelná práva spoluvyhlašuje, že každý člověk, každý občan má právo na své názory, mj. i na politické přesvědčení, pak žádný signatář nemůže u toho zůstat, ale musí nějaké názory, nějaké politické přesvědčení mít a své právo na ně tak prakticky uplatňovat tím, že je vyjádří a v souhlase s ním jedná. Jako občan si každý signatář Charty 77 musí vybudovat svůj vztah k politice vůbec, k současné politické situaci a k momentální politické reprezentaci a její politické aktivitě. Je to jistě nesnadné – a ještě nesnadnější je to dát potom najevo. Nese to s sebou veliká rizika. Dnešní režim očekává od občanů pouze souhlas; když někdo nesouhlasí, je prohlášen za nepřítele a je vyřazován z národní společnosti. Ale i když to je nesnadné, ale i když to nese s sebou značná rizika, je to nezbytné k ozdravění společnosti.

Charta 77 vytvořila sice malý, ale nepochybný prostor, dovolující alespoň první kroky k uplatnění občanských práv a lidských svobod, které jsou naší ústavou a našimi zákony formálně zaručovány, ale fakticky všemi strukturami potlačovány a znemožňovány. A právě tyto kroky je třeba opravdu učinit. A není na Chartě, aby je sama podnikala. Charta může nanejvýš bdít nad tím, aby zůstalo nade vší pochybnost, že jsou to kroky legitimní, protože jsou v souhlase se zákony i se základními lidskými a občanskými právy. A může bdít nad tím, aby veškeré nelegální a nelegitimní

represe, jež etablovaná moc proti tomuto legálnímu uplatnění lidských svobod a občanských práv vyvine, byly plně osvětleny, a staly se známými jak u nás, tak ve světě. Nicméně však tyto kroky musí učinit uvědomělí, iniciativní, odvážní občané mimo rovinu, která je Chartě 77 vlastní, a za mezemi a hranicemi, které si sama uložila. Možná, že mocenská centra v naší zemi připravují novou sérii tvrdých opatření proti Chartě a chartistům, i když v současné době se zaměřují spíše na její okraje a na ty, kteří „sympatizují“. Občansky lze pomoci odlehčit v takovém případě Chartě tím, že vzniknou nové občanské iniciativy, které dočasně na sebe vezmou tíhu frontového postavení, které Charta nese déle než 5/4 roku. Mám za to, že v krizi není Charta jako občansky iniciativní společenství, ale v krizi jsou zejména občané, kteří čekají, že zase jednou zápas o lidská a občanská práva za ně bude svádět někdo jiný.

Nevěřím na rychlé a pronikavé změny k lepšímu, ale jen na pozvolný postup krok za krokem. V situacích tíživých tlaků a represí je třeba umět vydržet, vytrvat, neustoupit; a jakmile se zase trochu nadechneme, je třeba učinit alespoň jeden, dva kroky kupředu. Na nic nám nejsou rozmáchlá gesta a silná slova. Je zapotřebí docela prostého odhodlání vynaložit trochu energie a času a něco riskovat. V naší národní tradici chybí zkušenost obecné rezistence v běžném smyslu slova; naše „rezistence“ spočívá v tom, že počkáme, až tlak zeslábne, ostří se obrousí, balvan zvětrá, nové opatření „vyhnije“. Není to neúčinný postoj, ale v jednom naprosto selhává: když je zapotřebí podniknout něco nového, co má vydržet. Naučili jsme se metodám, jak se uchovat, jak přežít; přitom však ustavičně něco podstatného ztrácíme, kdesi v jádru se vydrolujeme, jako celek klesáme. V těžkých chvílích rádi necháváme za sebe zápasit jednotlivce; dáváme si dobrý pozor, abychom se do jejich zápasu nenamočili, ale po bitvě nadšeně provoláváme slávu těm, kteří naší vinou museli bojovat osamoceně. (A někteří naší vinou nejednou osamoceně také padli). Jistě není z čeho se těšit, když např. v Praze z celého širokého projektu neoficiálního vzdělávání veřejně běží jediný seminář. Zajisté, represe byly nepříjemné; ne každý na to má dost silné nervy. Ale ať mi nikdo nevypráví, že je v celé Praze jen jediný člověk, který na to nervy má. A že ve vší tichosti takových seminářů a vzdělávacích nebo diskusních kroužků pracuje mnoho? To je jistě dobré, ale proč se schovávat? Vždyť na to máme zákonem zaručené právo. Jednou se přece budeme muset přestat ohlížet na nepříjemnosti a začít žít jako svobodní občané.

Ovšem zatím situace vypadá tak, že nové občanské iniciativy se budou rodit pomalu. Taková je realita. Sám jsem sice pro pozvolné kroky vpřed, ale zatím i mně se to zdá jít přespříliš pomalu. Tím spíš však musíme držet to, co jsme až dosud uhájili. A to není nijak snadné. Existuje jenom jedna spolehlivá metoda, jak zabránit krokům zpět – a to jsou kroky vpřed. Jsem proto přesvědčen, že rozhodující pro nejbližší budoucnost ne-

budou aktivity samotné Charty, ale nové druhy občanských iniciativ; tímto směrem se musíme obrátit všichni, na prvním místě pak ti, kteří netrpělivě volají po rychlejších a radikálnějších pokrocích. Nedojde-li k nim, zbude příliš mnoho času a sil k potlačování aktivit samotné Charty. Charta 77 je ovsem do značné míry proti represím imunní, neboť nemá organizační strukturu, kterou by bylo možno narušit, nýbrž jen mluvčí, které je možno sice střežit, pokoušet se je izolovat odstrašováním návštěvníků, je možné je dokonce zavřít – ale přijdou vždycky noví. Likvidovat Chartu 77 by se snad mohlo zdařit jen za použití tak tvrdých prostředků, že by krajně pobouřily celý svět. Ale smysl Charty a její činnosti je v tom, aby ukazovala prostor lidských práv a občanských svobod – a k čemu by to bylo, kdyby nebylo dost lidí, kteří by svá práva a své svobody chtěli realizovat a uplatnit?

Diskuse, jak dál s Chartou 77 se budou i v budoucnosti vracet. Ale vždycky bude existovat jen jedno legitimní vyústění takových diskusí – totiž praktické. Skutečná odpověď může být podána jenom činem. A ten nemůžeme a nesmíme nechat za sebe provést někoho jiného; nesmíme to ani chtít. A už vůbec nesmíme počítat s tím, že by nám naše práva a naše svobody mohl někdo udělit nebo vymoci. Již mnohokrát jsme se přesvědčili, že svoboda darovaná ve skutečnosti žádnou svobodou není.

Tvůj

Ladislav Hejdánek